

KADOC *INTERNATIONALE* NIEUWSBRIEF 2012

COLOFON

MEDEWERKERS

Lieve Claes
Jan De Maeyer
Godfried Kwanten
Aaldert Prins
Kristien Suenens
Yannick Van Loon
Luc Verpoest
Luc Vints

VORMGEVING

Alexis Vermeylen

ILLUSTRATIES

KADOC

JAARLIJKS

INHOUD

- 2
'Christendemocraten aller landen verenigt u!' De internationale christendemocratische samenwerking en haar bronnen
- 5
Drie jaar zorg voor protestants-evangelisch erfgoed. Balans en vooruitblik
- 9
'Grote Zwartrok' Pieter Jan De Smet. Archief Noord-Amerikaanse jezuïetenmissies
- 12
Het neogotiekonderzoek op nieuwe wegen? Colloquium Canterbury, 13-14 juli 2012
- 15
Missie en film. Twee colloquia
- 18
Liturgie als muze. Kerkelijke architectuur en materiële cultuur

‘Christendemocraten aller landen verenigt u!’

De internationale christen-
democratische samen-
werking en haar bronnen

GODFRIED KWANTEN

De socialistische en communistische internationales zijn goed bekend. Dat er ook een internationale christendemocratische samenwerking was, is minder geweten en ook minder onderzocht. Tijdens een seminarie begin december 2011 in het Istituto Luigi Sturzo in Rome deelden enkele tientallen onderzoekers hun inzichten over de evolutie van de internationale christendemocratische samenwerkingen over de onderzoeksbronnen. De bijeenkomst werd mee georganiseerd door de Konrad Adenauer Stiftung en het Centre for European Studies (CES).

In de tussenoorlogse periode legde de Italiaanse priester en christendemocraat Luigi Sturzo de grondslagen van de internationale samenwerking van christendemocraten. Tijdens zijn jarenlange Londense ballingschap, op de vlucht voor Mussolini's fascisme, haalde hij de banden aan met gelijk geïnspireerde refugiés. Zij ontmoetten elkaar in het Secrétariat International des Partis d'Inspiration Chrétienne (SIPDIC met hoofdkwartier in Parijs). Al in 1932 legde het SIPDIC-congres in Keulen, voorgezeten door Konrad Adenauer, een verklaring af over een gemeenschappelijke Europese markt. Na 1945 werd het christendemocratisch internationalisme geleidelijk uitgebouwd, eerst op Europees vlak, later ook op wereldschaal.

August Edmond De Schryver als NEI-voorzitter op een christendemocratisch congres in São Paulo, 1957.

DE ONTWIKKELING VAN HET CHRIS- TENDEMOCRATISCH INTERNATIONALISME

Tijdens het Romeinse seminarie belichtten verscheidene sprekers aspecten van de ontwikkeling (Jean Dominique Durand, Titiano Di Maio, Roberto Papini, Philippe Chenaux, Piotr Kosicki e.a.) die het christendemocratisch internationalisme na 1945 doormaakte. Op Europees vlak evolueerde de christendemocratische coöperatie na 1945 zeer geleidelijk in de richting van een steeds hechtere en meer formele samenwerking. In de Nouvelles Equipes Internationales (NEI), opgericht in 1947, konden prominente christendemocraten elkaar occasioneel ontmoeten op een informele en vrijblijvende wijze, zonder met hun initiatieven en standpunten hun nationale partijen te engageren. De Belgische christendemocraat August Edmond De Schryver, NEI-voorzitter van 1950 tot 1959, was de verpersoonlijking van die losse samenwerkingsformule. Hij beseftte dat de partij en nog te veel verschilden inzake sociale doctrine, confessioneel karakter, relatie tot conservatieve partijen, electorale sterkte enz. Een aantal partijen stonden ook op hun autonomie. De Schryver wenste vooral een informeel ontmoetingsforum, een los conglomeraat te creëren van leiders en

prominente politici, ook van christelijke syndicalisten en academici. Via intense en hartelijk persoonlijke contacten moesten de geesten zonder overhaasting rijpen voor een meer bindende en geïnstitutionaliseerde formule.

Al in de eindfase van De Schryvers voorzittersmandaat van de NEI rees de vraag naar meer formele, gestroomlijnde en structurele samenwerking tussen Europese christendemocraten én partijen. De Koude Oorlogssfeer, de gemeenschappelijke communistische vijand, de rivaliteit met de succesvolle socialistische internationale, de stimulansen vanwege kerkelijk vooraanstaanden, maar vooral de snel voortschrijdende Europese integratie dwongen de christendemocraten tot nauwere supranationale contacten, tot meer inhoudelijke consensus en tot structurele dwarsverbanden. Die kwamen er geleidelijk in het kader van de Europese Unie van Christen-Democraten (EUCD), de opvolger in 1965 van de NEI. De EUCD was op haar beurt de voorloper van de Europese Volkspartij (EVP), opgericht in 1976 in het vooruitzicht van de eerste rechtstreekse verkiezingen van het Europees Parlement. Die EVP zou in enkele decennia uitgroeien tot een goed geoliede machine en tot de grootste partijformatie binnen de Europese Unie.

De Belgische eerste minister Theo Lefèvre op het NEI-congres in Straatsburg, 1963.

Ze levert ook de omvangrijkste fractie (opgericht in 1953 in de Gemeenschappelijke Vergadering van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) in het Europees Parlement en belangrijke mandaten in de Commissie.

Na de Tweede Wereldoorlog groeiden, naast de (West-) Europese, ook andere internationale samenwerkingsverbanden tussen christendemocraten. Oost- en Centraal-Europese ballingen verenigden zich in 1950 in de Union Chrétienne-Démocrate de l'Europe Centrale (UCDEC). Zij profileerden zich sterk anticommunistisch, een eenzijdige focus die al eens tot wrevel leidde met de NEI-EUCD. De relaties tussen West-Europese christendemocraten en zusterpartijen in Zuid-Amerika, verenigd in de ODCA (Organización Demócrata Cristiana de América, 1947), verliepen in een optimistische sfeer. De Europeanen beschouwden de christendemocratie in dat continent als een derde

weg tussen Amerikaans superkapitalisme enerzijds en een communistische staatsgeleide economie anderzijds. In hun ogen leidden beide extremen tot bloedige dictaturen. Slechts de centrumpositie van de christendemocratie vormde de basis voor een gezonde democratie. De politieke successen van Eduardo Frei in Chili bevestigden volgens hen die analyse.

In 1961 werd uiteindelijk ook een mondiaal contactforum van christendemocraten opgericht, de Union Mondiale des Démocrates Chrétiens (UMDC), waarvan, naast de al genoemde samenwerkingsverbanden, ook de Union Internationale des Jeunes Démocrates Chrétiens (UIJDC of de jongerenafdeling van de NEI) deel uitmaakte.

DE BELGISCHE BIJDRAGE

KADOC belichtte tijdens het Romeinse seminarie de prominente rol die Belgische christendemocraten speelden in de internationale samenwerking, een rol die allerm minst in verhouding stond/staat tot de (kleine) schaal van hun land. De Schryver was een spilfiguur in de vroege samenwerking tussen Europese christendemocraten, maar ook andere Belgen namen belangrijke mandaten op. Theo Lefèvre volgde De Schryver op als NEI-voorzitter. Robert Houben wierp zich gedurende dertig jaar op als ideoloog en verschaftte de Europese partij in wording een doctrinaire grondslag. Alfred Bertrand leidde de fractie in 1976-1977. Leo Tindemans was de eerste secretaris-generaal van de EUCD, de eerste voorzitter van de EVP (1976-1985) en de fractieleider (1989-1994) in het Europees Parlement. Wilfried Martens zat de fractie voor van 1994 tot 1999 en is al sinds 1990 voorzitter van de EVP. Al die Belgische christendemocraten vertaalden hun grote ideologische principes als personalisme, subsidiariteit, sociale solidariteit en verzekering, rentmeesterschap enz. in concrete Europese partijprogramma's en beleidspunten.

Vanuit KADOC werd er ook op gewezen dat vele Vlaamse katholieke niet-politici ook een wezenlijke bijdrage leverden tot de vroege ontwikkeling en de identiteit van de christendemocratie in diverse landen en tot hun onderlinge samenwerking. Als voorzitter van het Internationaal Christelijk Vakverbond-Wereldverbond van de Arbeid (ICV-WVA) was August Van Istendael een centraal speler in het vroege Europese integratiebeleid, dat zich vooral op het economische terrein afspeelde. Hij draaide mee in een Europees netwerk van katholieken, politici en anderen, die het Europese samenwerkingsproces genegen waren en het mee gestalte gaven. In andere continenten, vooral in Zuid-Amerika en Afrika, creëerde hij een voedingsbodem voor de christendemocratie door de uitbouw en financieel-organisatorische ondersteuning van een christelijk middenveld van vrije vakbonden en sociaal-culturele organisaties, en dat in landen die vaak sterk links-rechts gepolariseerd waren. Zijn opvolgers August Cool, Jozef Houthuys en Willy Peirens speelden een vergelijkbare rol, ook in de landen achter het IJzeren Gordijn, waar zij clandestiene

CVP-EVP-affiche voor de Europese verkiezingen van 1979.

vakbonden (o.a. Solidarnosc in Polen) en sociale organisaties ondersteunden en zo mee bijdroegen tot de val van de Muur. Op basis van dat prille christelijk-sociale weefsel ontwikkelden zich politieke partijen die zich verwant voelden met en vanaf 1989 aansluiting zouden zoeken bij de EVP.

Hoe is de ongewoon sterke Belgische aanwezigheid vanaf 1950 in het christendemocratisch internationalisme te verklaren? Ten eerste gold de CVP/PSC in het buitenland als een succesformule. De partij genoot veel prestige bij Europese zusterpartijen wegens haar electorale kracht, haar vele leden en partijkaders, haar sterke ideologische en financieel-institutionele onderbouw en haar banden

met middenveld en universiteiten. Belgische christendemocraten waren ook polyglot. Zij namen bovendien vaak een neutrale centrumpositie in, wensten zich niet het koste wat het kost te profileren en vormden geen bedreiging voor grote landen als Frankrijk, Duitsland of Italië. Hun rol als go-between tussen machtige spelers was hen op het lijf geschreven gezien hun vertrouwdheid met regeren bij consensus en met compromisvorming in eigen land. Zij waren meesters van het informeel overleg en architecten van internationale netwerken.

BRONNEN EN TOEKOMSTPERSPECTIEVEN

Het Romeinse seminarie maakte ook de balans op van het beschikbare onderzoeksmateriaal inzake het christendemocratische internationalisme. De meest omvangrijke en waardevolle collectie wordt ongetwijfeld bewaard in de Konrad-Adenauer-Stiftung (Duitsland). Daar bevinden zich persoonlijke archieven van Duitse christendemocratische tenoren, evenals de bestanden van de Europese Volkspartij, haar voorgangers en haar fractie in het Europees Parlement. Instellingen als het Italiaanse Istituto Luigi Sturzo, de Franse Fondation Robert Schuman en het Oostenrijkse Karl van Vogelsang-Instituut betreffen vooral het aandeel van de christendemocraten in die landen tot de samenwerking op Europees terrein. Ook KADOC bewaart voor dat onderzoeksgebied een topcollectie. Ze bevat de persoonlijke archieven van Belgische christendemocraten die, zoals vermeld, spelverdelers en bruggenbouwers waren in de internationale samenwerking. Daarnaast vindt de onderzoeker in KADOC ook de archieven van CVP/PSC en haar studiedienst CEPESS, of van het ICV-WVA, die de internationale contacten en organisaties als NEI en EUCD ruim belichten.

In Rome uitten de deelnemende onderzoekers en archivisten de intentie om uitwisseling en samenwerking inzake onderzoek en bronnen van het christendemocratisch internationalisme op een meer structurele basis uit te bouwen. Grensoverschrijdende initiatieven en een permanent samenwerkingsverband moeten het huidige onderzoek stroomlijnen en verdiepen. Onderlinge contacten tussen archivisten moeten leiden tot de ontwikkeling van werkinstrumenten en tot een meer nauwgezette registratie van verspreide, maar vaak complementaire bronnengedelen, die eventueel digitaal ter beschikking zullen worden gesteld. De kruisbestuiving tussen onderzoekers en archivisten moet in het algemeen leiden tot een beter inzicht in de ontwikkeling van de christendemocratie (nationaal en internationaal) en in thema's als haar bijdrage tot de Europese integratie, haar relatie tot sociaaldemocratische en conservatieve partijen, haar omgang met de problematiek van ontwikkeling, onderontwikkeling en globalisering, haar ideologische ontwikkeling enzovoort.

Drie jaar zorg voor protestants-evangelisch erfgoed

Balans en vooruitblik

AALDERT PRINS

Sinds 2009 werkt KADOC nauw samen met vzw Evadoc om het protestants-evangelisch erfgoed in Vlaanderen te vrijwaren. Evadoc is datzelfde jaar opgericht door de Evangelische Theologische Faculteit (Leuven) en de Federale Synode van Protestantse en Evangelische Kerken in België als archief- en documentatiecentrum voor het protestants-evangelisch erfgoed. De oprichting van Evadoc is enerzijds ingegeven door de nood aan een professionele erfgoedwerking voor die geloofsgemeenschap en anderzijds omdat die gemeenschap een eigen organisatie sterk op prijs stelt. De partners KADOC en Evadoc zien in de samenwerking een win-winsituatie, wat leidde tot de ondertekening van een samenwerkingsprotocol. KADOC is voor Evadoc een aantrekkelijke partner om zijn doelstelling te realiseren van een alomvattende en geïntegreerde erfgoedwerking. Zo heeft KADOC een jarenlange expertise op het vlak van de bewaring en het toegankelijk maken van religieus erfgoed. Bovendien kan Evadoc gebruik maken van de infrastructuur van KADOC, waardoor het niet zelf een magazijn moet bouwen om de archieven en publicaties in optimale omstandigheden te bewaren. Omgekeerd is Evadoc voor KADOC een aantrekkelijke partner vanwege de gedegen kennis van en de intensieve contacten met de protestants-evangelische erfgoedgemeenschappen. Sinds 2003 heeft KADOC immers zijn werkveld verruimd tot het hele spectrum van het religieus erfgoed dat Vlaanderen herbergt.

Het samenwerkingsprotocol resulteerde in subsidies van de Vlaamse ministerie van Cultuur. Daardoor kon KADOC per 1 september 2009 een deeltijds medewerker in dienst nemen. In de KADOC-nieuwsbrief 2010/3 kon voor het eerst kennis worden gemaakt met dat erfgoed en werden de eerste resultaten gepresenteerd van de samenwerking. Dat Evadoc in een grote behoefte voorziet, blijkt uit de balans van een kleine drie jaar activiteit. Tegelijkertijd wordt ook vooruitgeblikt naar wat het de volgende beleidsperiode van 2013-2017 wil realiseren.

ATLAS VAN PROTESTANTS-EVANGELISCH VLAANDEREN

De protestants-evangelische wereld is een bonte lappendeken. Er bestond nog geen centrale databank die gegevens van die kerken, organisaties en sleutelfiguren en hun erfgoed centraliseerde. Om een gedegen erfgoedwerking aan te bieden, is dat echter onontbeerlijk. Vandaar was één van de eerste werkzaamheden de uitbouw van een atlas van de protestants-evangelische erfgoedsector in de contextuele databank ODIS. Inmiddels zijn al zo'n achthonderd steekkaarten aangemaakt. De informatie werd verzameld van de websites van de betrokken kerken, organisaties en personen, uit diverse publicaties van protestants-evangelische signatuur en door veldwerk. Dat laatste is onontbeerlijk om met name het snel groeiende aantal migrantenkerken en -organisaties in kaart te brengen. Sinds 2011 beschikt Evadoc over een vrijwilliger die relevante data uit diverse bronnen invoert. Het is de ambitie om de volgende vijf jaar te komen tot een vrijwel compleet overzicht van het protestants-evangelisch middenveld.

AANWINSTEN

In de afgelopen drie jaar werden organisatie-, kerk- en persoonsarchieven verworven. De samenwerking met KADOC bleek een belangrijke troef voor Evadoc in de contacten met de erfgoedgemeenschappen. De voornaamste verworven archieven zijn inmiddels ontsloten en de inventarissen kunnen via LIAS worden geconsulteerd. Het gaat om het archieven van Wycliffe-België, Opera-

Spaarbusje (nog niet geplooid) van de Belgische Evangelische Zending.

tie Mobilisatie België, het Vlaams Bijbelgenootschap, Joni & Friends Europe en de Belgische Evangelische Zending.

Het archief van Wycliffe-België bevat materiaal van de Belgische tak van de internationale organisatie die zich sinds 1942 toelegt op taalkundig zendings- en ontwikkelingswerk. Het archief van Operatie Mobilisatie België heeft twee grote onderdelen. Het ene deel betreft de centrale rol die de eigen garage in Zaventem lange tijd speelde in de wereldwijde mobiliteit van de organisatie. Het andere deel bevat stukken over de activiteiten die de organisatie in België zelf ontplooidde om het christelijk geloof uit te dragen naar alle geledingen van de maatschappij.

Het Vlaams Bijbelgenootschap ontstond in de jaren 1980 toen het in 1946 opgerichte Belgisch Bijbelgenootschap werd gesplitst in een Vlaamse en een Franstalige werking. Het archief bevat stukken die een inzicht geven in de totstandkoming van de in 2004 gepubliceerde nieuwe Bijbelvertaling. Die hedendaagse interconfessionele vertaling vloeide voort uit een samenwerking van protestantse en katholieke Bijbelgenootschappen uit Vlaanderen en Nederland.

Joni Eareckson, die sinds haar negentiende door een duikongeluk vanaf haar nek verlamd is, richtte in 1979 een organisatie op die zich richt op de mindervaliden. Enerzijds worden kerken geattendeerd op de noden van die bevolkingsgroep en hoe ze daaraan tegemoet kunnen komen, anderzijds worden in het Westen rolstoelen en andere hulpmiddelen ingezameld om in ontwikkelingslanden herverdeeld te worden. Kort na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn opende de organisatie in Brussel een kantoor om de Europese tak van het werk uit te bouwen. In 2000 werd dat weer gesloten om de werking vanuit het Amerikaanse hoofdkwartier voort te zetten. Het archief van de vzw Joni & Friends Europe werd tijdelijk opgeslagen bij Operatie Mobilisatie België, tot het in 2010 definitief bij Evadoc kon worden ondergebracht.

De inventaris van het archief van de Belgische Evangelische Zending werd op 5 mei 2012 gepresenteerd tijdens een Heverlee-conferentie van de Evangelische Theologi-

Colportage van tijdschriften en boeken door leden van de Belgische Evangelische Zending in Antwerpen, jaren 1920.

sche Faculteit. Die in 1918 opgerichte organisatie heeft in haar bijna honderdjarig bestaan op tientallen plaatsen in Vlaanderen, Brussel en Wallonië protestants-evangelische kerken gesticht. Een deelarchief daarvan betreft de British and Allied Soldiers Evangelistic Campaign. Die werd in 1915 door het Amerikaanse echtpaar Ralph en Edith Norton opgericht. Zij hadden aanvankelijk de bedoeling samen met de YMCA in Britse en Franse legerkampen geestelijke bijstand te verlenen aan de soldaten. Door een samenloop van omstandigheden bleek dat uiteindelijk niet mogelijk en richtte het echtpaar zich op de tientallen Belgische soldaten op verlof die door de Londense straten zwierden. Uiteindelijk onderhielden ze met zo'n 15.000 Belgische soldaten contact en werd tot tweemaal toe aan elke Belgische soldaat een kerstpakket bezorgd. De overhandiging aan een deel van de vijfde divisie werd door het Belgisch leger op film vastgelegd. Die nitraatfilm bevond zich in het archief en was in zeer slechte staat. Hij werd in bewaring

gegeven bij Cinematek, die erin slaagde nog drie minuten bruikbare beelden te recupereren. Daarnaast zijn een paar honderd brieven, tientallen foto's en enkele preken van lekensoldaten bewaard gebleven. Het persoonlijk archief van de Nortons is uit etnografisch oogpunt interessant omdat het enkele fotoalbums bevat van hun rondreis door de Stille Zuidzeegebied en Australië in 1913. Een aantal kleinere organisatie- en persoonsarchieven wachten nog op ontsluiting.

Naast archieven is er ook een groeiende verzameling bibliotheekmateriaal. Die bestaat zowel uit klassiek gedrukt materiaal als uit digitale publicaties. Een belangrijke bron voor het protestantisme in het naoorlogse Vlaanderen is het in 1945 opgerichte tijdschrift *De Kruisbanier*, dat de gelijknamige organisatie aan Evadoc heeft toevertrouwd. Over dat tijdschrift heeft Jacob Soete in 2011 een masterthesis geschreven. Verder vinden ook een groeiend aantal

nieuwsbrieven van kerken, organisaties en personen en zogenaamde grijze literatuur via de klassieke of elektronische weg hun plaats in de Evadoc-collectie binnen de KADOC-bibliotheek.

SENSIBILISERING EN PUBLIEKSWERKING

Een belangrijke taak van Evadoc is sensibilisatie. Zo simuleert het de leden van de protestants-evangelische erfgoedgemeenschappen om de waardering voor en kennis van hun erfgoed door te geven aan volgende generaties. Bovendien draagt de erfgoedparticipatie bij aan de identiteitsvorming binnen de erfgoedgemeenschappen. Lang niet iedereen is bijvoorbeeld op de hoogte van de ontwikkelingen die de eigen gemeenschap door de jaren heen heeft doorgemaakt. Verder is het opzetten en bijhouden van archief in die erfgoedgemeenschappen weinig prioritair en ontbreekt vaak de deskundigheid. Door bezoeken ter plaatse worden de plaatselijke verantwoordelijken daarop gewezen, wat doorgaans resulteert in enthousiasme en openheid om zich de basisvaardigheden van archiefordering en -bewaring eigen te maken. Daarvoor zijn inmiddels verschillende vormingsmomenten ingericht. In 2013 zal ook een brochure worden verspreid die deze materie op een praktische wijze bespreekt.

Om de werking te communiceren naar de achterban en het brede publiek kennis te laten maken met de rijkgeschakeerde en multiculturele wereld van het protestants-evangelisch erfgoed, wordt gebruik gemaakt van diverse vormen van publiekswerking. De Facebookpagina werd in mei 2011 aangemaakt om tussen het verschijnen van de elektronische nieuwsbrieven in, erfgoed gerelateerd nieuws te communiceren en kent momenteel zo'n 300 unieke bezoekers per maand. De website is al een jaartje langer operationeel en bereikt nog iets meer bezoekers. In de maanden dat de elektronische nieuwsbrief verschijnt, trekt de website nog veel meer bezoekers. Via die nieuwsbrieven wordt de achterban op de hoogte gehouden van recente aanwinsten en activiteiten en worden mensen voorgesteld die als vrijwilliger voor Evadoc werken of in het Comité van Aanbeveling zetelen.

Migrantenkerk in Antwerpen, aangesloten bij het Verbond van Vlaamse Pinkstergemeenten, 2012.

Behalve via digitale media werd het protestants-evangelisch erfgoed ook onder de aandacht gebracht via studiedagen en tentoonstellingen. De studiedagen worden doorgaans in samenwerking met de Evangelische Theologische Faculteit georganiseerd, waardoor het erfgoed in een bredere context aan bod komt. De eerste tentoonstelling waaraan Evadoc zijn medewerking verleende, was 'De Ziel van Holland' van Thomas Coomans, die in de zomer van 2011 te zien was in de pandgangen van KADOC. In die fototentoonstelling bracht de fotograaf treffend de relatie tussen landschap en religieuze beleving in Nederland in beeld. Evadoc werkte ook mee aan de tentoonstelling 'Gott mit Uns' in het IJzertorenmuseum in Diksmuide. Materiaal uit het eerder aangehaalde deelarchief van de British and Allied Soldiers Evangelistic Campaign werd er geïntegreerd

in een tentoonstelling die de manier belichtte waarop religie in oorlogstijd werd beleefd en gebruikt.

Tot slot is er ook een folder ontwikkeld die de opdrachten van Evadoc - advies, vorming, verwerving, ontsluiting en publiekswerking - helder presenteert en ook de relatie met KADOC verduidelijkt.

NATIONALE EN INTERNATIONALE CONTACTEN

Omdat Evadoc openstaat voor een zeer brede samenwerking met verwante confessionele levensbeschouwingen, andere erfgoedorganisaties en onderzoeksinstituten in binnen- en buitenland, zijn de afgelopen jaren heel wat goede contacten opgebouwd. Behalve met KADOC

heeft Evadoc in het Vlaamse erfgoedveld een goede relatie ontwikkeld met ODIS, de dynamische contextuele databank over de geschiedenis van het Vlaamse middenveld, Archiefbank Vlaanderen, de online databank over private archieven, FARO, het Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed en CRKC, het expertisecentrum voor religieus erfgoed.

Op internationaal vlak wordt er samengewerkt en informatie uitgewisseld met organisaties die zich bezighouden met het protestants-evangelisch erfgoed, met name in Nederland, de Verenigde Staten en Duitsland. Die contacten zijn van belang gezien de rol die protestanten uit die landen in Vlaanderen, in zijn Belgische en internationale context, hebben gespeeld. De voorzitter van het Nederlandse Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) zetelt in het comité van aanbeveling van Evadoc. Sinds 2012 neemt Evadoc deel aan de vergaderingen van de Nederlandse Commissie ter registratie van kerkelijke en semi-kerkelijke Protestantse Archieven, die in het verleden ook al contacten onderhield met de archivaris van de Verenigde Protestantse Kerk van België. In de Verenigde Staten is inmiddels een hartelijke relatie opgebouwd met de Billy Graham Center Archives. Dat is een van de voornaamste archiefinstellingen voor de geschiedenis van het Amerikaanse protestantse middenveld. Vanuit de Verenigde Staten zijn door de jaren heen al wat (protestants-evangelische) initiatieven in Vlaanderen en Brussel ontplooid en ook heel wat Amerikanen zijn voor korte of langere tijd hier werkzaam geweest. Omgekeerd is in de negentiende eeuw minstens één protestants-evangelische geloofsgemeenschap wegens het negatieve geloofsklimaat in België naar de Verenigde Staten geëmigreerd. Evadoc heeft als kenniscentrum diensten verleend aan een auteur die daarover een artikel in een Amerikaans heemkundig tijdschrift heeft gepubliceerd.

Vanuit Duitsland zijn ook al enkele vragen binnengekomen om gebruik te maken van de expertise die Evadoc in huis heeft met betrekking tot dat erfgoed. Vandaar dat er ook in dat land contacten zijn uitgebouwd met het Verband kirchlicher Archive in de Arbeitsgemeinschaft der Archive und Bibliotheken in der evangelischen Kirche.

VOORUITBLIK

Er is dus op korte termijn al veel gerealiseerd. KADOC en Evadoc willen in de komende beleidsperiode op dat elan doorgaan. Behalve het voortzetten en uitbouwen van de bestaande activiteiten, zal er speciaal aandacht worden gegeven aan de snel groeiende en veranderende migrantenkerken. Over het algemeen worden migranten vaak geïdentificeerd met de islam. Weinigen beseffen dat ze ook andere religies of levensbeschouwingen aanhangen. Een belangrijk deel van de migranten belijdt het christelijk geloof. Toch vinden we hen weinig terug in de bestaande Vlaamse katholieke, orthodoxe en anglicaanse parochies of protestants-evangelische kerken. Dat is te verklaren door de sterke behoefte bij de migranten aan kerkgemeenschappen met vieringen volgens de eigen riten, tradities en spiritualiteit. Dat resulteerde in een explosieve groei van migrantenkerken of -parochies. Uit onderzoek blijkt dat die bijdragen aan de sociale cohesie door sociale, interculturele en interreligieuze activiteiten te organiseren voor een breed deel van de bevolking. Ze hebben in korte tijd een heel eigen plaats in het Vlaamse middenveld verworven. Die erfgoedgemeenschappen in kaart brengen, is geen eenvoudige aangelegenheid. Het gebeurt niet zelden dat de migrantenkerken op relatief korte tijd verschillende keren verhuizen. Vaak beginnen ze in goedkope huurpanden. Zodra de financiën het toelaten, verhuizen ze dan naar een beter gesitueerde locatie. Ook hun internetsites zijn lang niet altijd stabiel. Ze verdwijnen vaak even plots als ze opgedoken zijn. Een ander kenmerk is dat ze zich lang niet altijd aansluiten bij bestaande Vlaamse of Belgische kerkverbanden. Ze behouden daarentegen wel de banden met de moederkerk in bijvoorbeeld Brazilië, Nigeria of Ghana. Het is de bedoeling om in de komende beleidsperiode actief contact te zoeken met die geloofsgemeenschappen en hen op te nemen in de ODIS-databank. Bovendien zullen die erfgoedgemeenschappen gesensibiliseerd worden om, voor zover ze dat al niet doen, een archief bij te houden. Door de gecombineerde expertise van KADOC en Evadoc kan hun desgewenst ook het nodige advies worden geboden om dat op een heldere en verantwoorde manier aan te pakken.

Momenteel beperkt de dienstverlening van Evadoc zich grotendeels tot de erfgoedgemeenschappen die ressorteren onder de Federale Synode. Van meet af aan is het evenwel de bedoeling van Evadoc geweest om zijn werking en expertise zo breed mogelijk aan te bieden. In dat kader zijn de eerste contacten gelegd met de Verenigde Protestantse Kerk van België en de anglicaanse kerk. Voor die laatste is de samenwerking tussen KADOC en Evadoc interessant omdat die denominatie affiniteit heeft met zowel de rooms-katholieke als de protestants-evangelische geloofsgemeenschap. Het is de verwachting dat die contacten zich de komende jaren verder zullen ontwikkelen en intensifiëren.

Ook op het vlak van de publiekswerking zijn de nodige ontwikkelingen te verwachten. Zo moet de Evadoc-website uitgroeien tot het portaal van het protestants-evangelische erfgoed in Vlaanderen in zijn Belgische en internationale context. Dat betekent dat op de site het aantal links gevoelig wordt uitgebreid. Die verwijzen onder meer naar de contactgegevens van de erfgoedgemeenschappen en sites met nuttige informatie voor de lokale erfgoedwerking. Verder wordt voor 2015 een tentoonstelling gepland rond het protestants-evangelisch erfgoed en is het de bedoeling in 2016 een publieksproject in te richten rond het immateriële erfgoed.

Om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen binnen dat voor velen niet zo bekende terrein, kunt u natuurlijk terecht bij de kanalen van Evadoc, zoals de digitale nieuwsbrief en de Facebook-pagina. Maar ook via deze nieuwsbrief en de andere media die KADOC hanteert, zal geregeld nieuws te rapen zijn over het protestants-evangelisch erfgoed.

‘Grote Zwartrok’ Pieter Jan De Smet Archief Noord-Amerikaanse jezuïetenmissies

YANNICK VAN LOON

Een bijzonder onderdeel van het archief van de Vlaamse jezuïeten, dat nu op KADOC wordt bewaard, betreft een documentaire collectie over het missieapostolaat van de Sociëteit van Jezus in Noord-Amerika, aangevuld met bescheiden van én over de jezuïet-missionaris Pieter Jan De Smet. Dat onderdeel werd archieftechnisch geanalyseerd en geïnventariseerd in het kader van een interuniversitaire stage master-na-master archivistiek ‘Erfgoed-beheer en hedendaags documentbeheer’.

In 1773 schafte paus Clemens XIV (1705-1774) middels de breve *Dominus ac Redemptor* de wereldwijd verspreide en invloedrijke Sociëteit van Jezus af. Aan haar leden werd het verbod opgelegd zich voortaan nog als priesters-ingemeenschap te profileren; de vaak riant eigendommen van de orde werden door de wereldlijke vorsten genaast en aangewend voor de financiering van hun ‘verlichte’ kerkpolitiek. Het ingrijpende verbod op de orde zorgde er evenwel voor dat tal van ex-jezuïeten in diaspora trokken naar gebieden en vorstendommen waar de opheffingsbesluiten van geen tel waren, onder andere in het Russische rijk en het koninkrijk Pruisen. Vanuit die gebieden overleefde de sociëteit en werden nieuwe rekruten in de spiritualiteit van Ignatius van Loyola (1491-1556), stichter van de Sociëteit van Jezus, opgeleid.

In 1814 werd de orde door paus Pius VII (1740-1823) officieel hersteld, maar toch duurde het nog tot 1832 vooraleer er een nieuwe jezuïetenstructuur of -provincie in België werd opgericht. Tal van ‘Belgische’ roepingen trokken in de jaren

Pieter Jan De Smet met enkele indianenchefs uit Oregon, 1859.

1820-1830 naar noviciaten in het buitenland, onder andere ook naar Noord-Amerika, waar de sociëteit sinds de zeventiende eeuw apostolisch bedrijvig was. Enkele diocesane priesters, onder anderen Karel Nerinckx (1761-1824), speelden in de rekrutering van missionarissen voor de gebieden van Noord-Amerika een niet onbelangrijke rol. Vanaf 1820 traden de eerste jezuïeten in hun voetspoor. William Dubourg (1766-1833), bisschop van New Orleans, rekruteerde hen en gaf de orde de exclusieve missioneringsrechten in het gebied dat later de jezuïetenprovincie van Missouri zou worden.

‘MACHETAKONIA’

Pieter Jan De Smet (1801-1873), Dendermondenaar van geboorte, voelde zich op jonge leeftijd al aangetrokken tot een avontuurlijk leven als priester-missionaris. Aangevuurd

door de missieverhalen van Karel Nerinckx vertrok hij in 1821 naar Noord-Amerika. Hij kwam terecht in White March, Maryland, waar hij intrad in het noviciaat van de jezuïeten en er onderricht kreeg van pater Karel Van Quickenborne (1788-1837). Na anderhalf jaar in White March verhuisde de noviciaatopleiding naar Florissant, nabij Saint Louis. Pieter Jan De Smet werd er in 1827 tot priester gewijd. Vanaf 1833 hield hij zich voornamelijk bezig met het missioneringswerk onder de autochtone Amerikaanse bevolking en met lobbyen voor financiële steun op het Europese continent, o.a. bij de Gijzegemse barones en bekende congregatie-stichteres de Robiano de Candèle. De missionaris maakte ettelijke keren de oversteek tussen de beide continenten. Tijdens zijn verblijven in Europa zamelde hij niet alleen geld in, maar steunde hij ook actief het godsdienstige leven daar, onder meer door de stichting van een nieuw karmelietes-senklooster in Aalst omstreeks 1837.

Pieter Jan De Smet ca. 1870.

Het leven van De Smet is voornamelijk bekend van zijn reizen door het Amerikaanse continent en zijn reputatie bij en zijn contacten met indiaanse stammen. In totaal zou de missionaris over een periode van ruim dertig jaar bijna 300.000 kilometer afleggen. De Smet was op veel vlakken een pionier. Hij bereikte als eerste westerling verschillende niet in kaart gebrachte gebieden in het middenwesten en westen van het Amerikaanse continent. Hij stichtte permanente missieposten bij indiaanse stammen naar het model van de 'reducties', het beproefde jezuïetenmodel van de zeventiende-eeuwse missionering in Zuid-Amerika. De eerste missiepost kwam tot stand bij de Plathoofd-indianen in 1841, maar zijn grootste successen bereikte hij bij de Pottowatomie-indianen. De relatie tussen de Amerikaanse staat en de indiaanse stammen verliep bij momenten zeer tumultueus. De Smet trad herhaaldelijk op als bemiddelaar, zoals bij het verdrag van Fort Laramie in 1851. Bij de indianen stond de jezuïet bekend als 'Machetakonia', ofwel 'Grote Zwartrok'. De Smet dankt zijn grootste bekendheid aan zijn optreden tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). Hij leverde andermaal verzoeningswerk tussen de Amerikaanse regering en de indiaanse stammen, waarbij hij onder meer Sitting Bull (1831-1890), stamhoofd van de Sioux, ontmoette. In 1871 maakte Pieter Jan De Smet zijn laatste reis naar Europa. Een jaar later keerde hij naar Amerika terug, waar hij in Saint Louis overleed op 23 mei 1873 en begraven werd op het kerkhof van Florissant.

ARCHIEF VERSUS DOCUMENTATIE

In tegenstelling tot de Belgische missie in Congo en in Indië en Ceylon, werd de Noord-Amerikaanse missionering door individuele ondernemers gedragen en niet door de Belgische jezuïetenprovincie als dusdanig. Dat organisatorische onderscheid heeft enkele belangrijke technische gevolgen voor de documenten in het archief van de Vlaamse jezuïeten. Zo bestaat er geen welomlijnd Amerikaans missiearchief, noch een provinciaal bestuursarchief dat specifiek de organisatie van de Noord-Amerikaanse missie in al haar aspecten documenteert.

Het overgedragen archiefmateriaal is het resultaat van een documentaire strategie, namelijk de verzamelwoede van

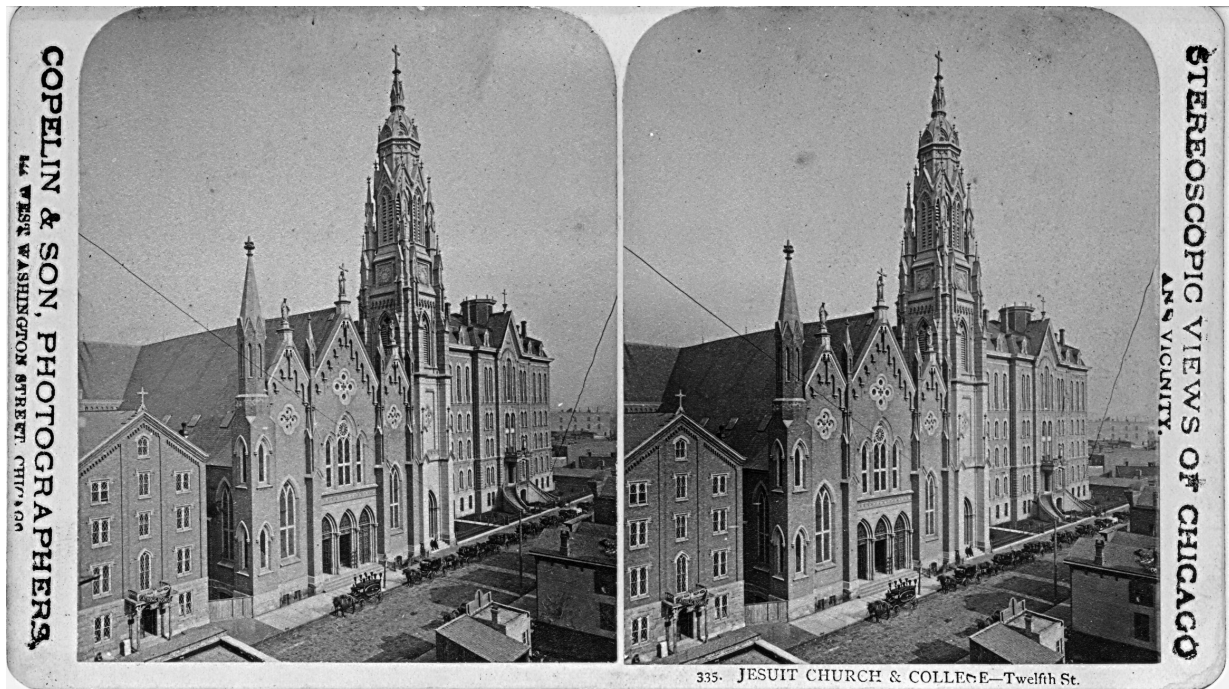
de jezuïet Jos Windey (1915-2005), daterend uit de jaren 1970-1980. Nadat Windey het archief van de Belgische Lievensmissie in Indië en Ceylon onder handen had genomen ter voorbereiding van het proces tot zaligverklaring van zijn Vlaamse medebroeder Constant Lievens (1856-1893), deed hij dat op een soortgelijke wijze met archiefmateriaal over P.J. De Smet en de Noord-Amerikaanse missie. Daartoe bracht hij alle mogelijke archivalia en documentatie samen om een zo compleet mogelijk historisch onderzoek van die missie en haar spelers mogelijk te maken. Centraal in de aanpak en de opbouw van de collectie was de figuur van P.J. De Smet.

De meest ingrijpende opgave tijdens de stage bestond in het herordenen van het archief op basis van objectieve criteria en in het herstel van de oorspronkelijke archiefvorming (herkomstbeginsel). Eén van de belangrijkste resultaten van die nieuwe ordening was de scheiding van archivalia en documentatie. Onderzoekers krijgen daardoor een helder zicht op welke documenten originelen en welke afschriften zijn. Alle documentatie over Pieter Jan De Smet en de Noord-Amerikaanse missie wordt weliswaar nog steeds binnen het archief bewaard, maar kreeg een apart statuut.

ONDERZOEK: MISSIE EN INDIANENCULTUUR

Voor historisch onderzoek biedt dit archiefbestand tal van mogelijkheden. Zo werden onder meer interessante persoonsdossiers samengesteld van de belangrijkste actoren, zowel jezuïeten als niet-jezuïeten, in de missionering van Noord-Amerika. Naast documentatie bevat het bestand ook een grote hoeveelheid originele brieven, niet alleen van Pieter Jan De Smet, maar ook van andere protagonisten. Zo is de originele briefwisseling van de Turnhoutenaar en missie-ijvenaar Pieter Jan De Nef (1774-1844) een belangrijk onderdeel van dit deelarchief. Als zakenman en later volksvertegenwoordiger speelde De Nef een belangrijke rol in de promotie en ondersteuning van de jezuïeten en hun apostolaatswerken.

De informatie die in het archief over de figuur van De Smet aanwezig is, mag haast exhaustief worden genoemd.

Stereoscopie van de jezuïetenkerk en het college in Chicago, ca. 1880.

Tijdens het aanleggen van de collectie vulde pater Windey de archiefstukken aan met eigen notities. Daardoor beschikt de onderzoeker over belangrijke contextuele informatie. Bovendien bevat het archief een rijke audio-visuele collectie met tal van foto's en tekeningen uit de negentiende en twintigste eeuw.

Mogelijk onderzoeksthema op basis van dit archief is niet alleen de studie van het aandeel van de Belgische jezuïeten in de missionering van Noord-Amerika. De omvangrijke en goedgestoffeerde bundels geven ook een interessante kijk op de confrontatie tussen de missionaris- en indianencultuur en de beeldvorming in Europa over de missies in Amerika. Antropologen kunnen informatie vinden over de indianencultuur. Het deelarchief van en over de jezuïet Frans Deynoodt (1821-1888), de eerste biograaf van P.J. De Smet, kan worden gebruikt voor onderzoek naar het genre van de biografie in de literatuur. Een interessante invalshoek voor kunsthistorici betreft de figuratieve weergave, op foto's en tekeningen, van missionarissen of indianen.

Onderzoekers geïnteresseerd in de figuur van Pieter Jan De Smet kunnen ook hun gading vinden in een ander belangrijk archiefbestand dat in de depots van KADOC wordt bewaard. In 2010 werd de archiefcollectie van de familie De Smet d'Olbecke uit Chili rechtstreeks aan KADOC overgedragen. Als afstammelingen van nauwe verwanten van P.J. De Smet bewaarde de familie in die verzameling tal van originelen en documentaire stukken over hem. Van dat archief bestaat een inventaris, die online raadpleegbaar is via de LIAS-databank (www.lias.be). In de Jesuit Missouri Province Archives in het Amerikaanse Saint Louis kan de historicus of biograaf onder andere de originele brievenboeken van De Smet raadplegen. Afschriften daarvan bevinden zich in het deelbestand van het archief van de Vlaamse jezuïeten.

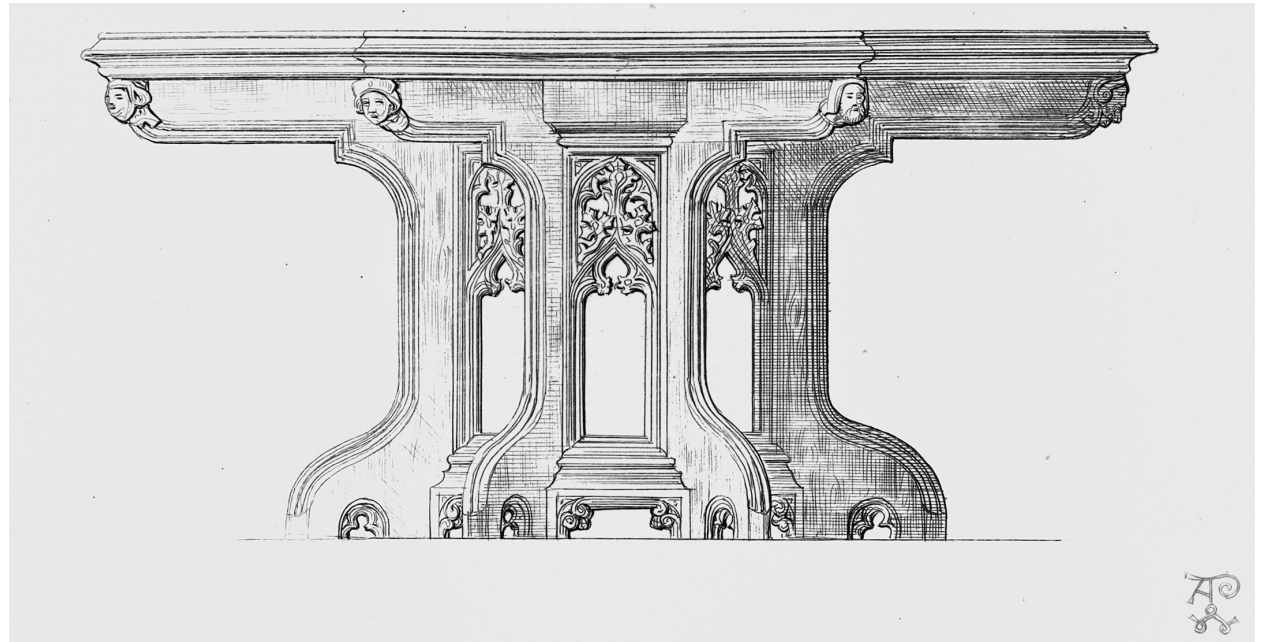
Het neogotiekonderzoek op nieuwe wegen?

Colloquium Canterbury, 13-14 juli 2012

JAN DE MAEYER & LUC VERPOEST

Op 13 en 14 juli 2012 verzamelde het internationale kruim van neogotiekspecialisten zich in Canterbury voor het colloquium “New Directions in Gothic Revival Studies Worldwide”. Het colloquium was een initiatief van Timothy Brittain-Catlin van de University of Kent, die daar de leerstoel contemporaine architectuurgeschiedenis bekleedt en ook de bezielende editor is van *The True Principles*, het streng gereviewde tijdschrift van de Pugin Society. Aanleiding voor het colloquium was de herdenking van het 200ste geboortjaar van Augustus Welby Northmore Pugin (1812-1852), ontwerper en promotor van een historisch-archeologisch gefundeerde neogotiek, die hij beschouwde als dé christelijke vormtaal bij uitstek. Het Britse colloquium sloot in opzet en uitwerking uitdrukkelijk aan bij het KADOC-colloquium van 1997 “Gothic Revival. Religion, Architecture and Style in Western Europe. 1815-1914”, reden waarom ook een driekoppige Leuvense delegatie het gebeuren bijwoonde.

De nieuwe oriëntaties waarop de titel van het colloquium doelde, kwamen goed tot uiting in de excellente keynote-lezingen van Barry Bergdoll (Museum of Modern Art, New York en Columbia University), Stephen Bann (Bristol University), Thomas Coomans (ASRO-KU Leuven) en Margaret Belcher (University of Canterbury New Zealand). Ze benadrukten de wenselijkheid om de traditionele kunst-historische, objectmatige of analytische benadering van de neogotiek te verlaten en meer aandacht te besteden aan de achterliggende contextuele elementen, bijvoorbeeld de sociaaleconomische of culturele omstandigheden. Bijzon-

“Achthoekige tafel”, in 1835 gepubliceerd in *Gothic Furniture of the 15th Century*, een van de modellenboeken van A.W.N. Pugin..

der rijk gestoffeerd was de lezing van Barry Bergdoll, die Pugin plaatste in de context van het negentiende-eeuwse historicisme en de ontwikkeling van de internationale architectuurgeschiedschrijving. Stephen Bann's lezing over Pugin's 'French connection' ging uitgebreid in op de Franse voorouders en kennissenkring van Pugin en zijn kennis-making met de Franse 'antiquaires' en de eerste restauraties van middeleeuwse kerken. Minder dan in 1997 lag de nadruk op de ideologische context. In feite werd - behalve door Thomas Coomans - de ultramontaanse context van de puginiaanse neogotiek niet meer onderzoeksmatig geïnterpreteerd.

Klonk de titel van het colloquium zeer veelbelovend, dan werden die ambities toch niet helemaal waargemaakt. Daarvoor sloten bijvoorbeeld de verschillende papers onvoldoende aan bij de nieuwe oriëntaties. Dat wil niet zeggen dat er geen interessante nieuwe perspectieven of dimensies voor het onderzoek naar het fenomeen van

de neogotiek werden aangereikt, zij het vooral tijdens de ruim voorziene discussies. De uiteindelijke balans is zeker positief te noemen. Tijdens de drie parallelsessies die het tweedaagse colloquium rijk was - zo kon de Leuvense delegatie zich netjes verdelen, maar was het voor een individuele deelnemer telkens een verscheurende keuze - tekenden zich twee nieuwe tendensen af, namelijk vernieuwd onderzoek naar de bronnen van de neogotiek en de ongemeen brede internationale verspreiding van de puginiaanse neogotiek.

BRONNEN VAN DE NEOGOTIEK

In verschillende lezingen werd ingegaan op de intellectuele en architectuurhistorische bronnen van de merkwaardige ervaring van de neogotiek in de negentiende-eeuwse westerse wereld. Meerdere referaathouders verwezen naar de romantiek, de onvrede met het te strak geachte classicisme, de herontdekking van de middeleeuwen in

verschillende opzichten (literatuur, muziek, corporatisme, domesticiteit), de betrachtning de ambachten te beschermen tegen de overweldigende druk van de industrie en de radicale modernisering van de samenleving. Het duistere spiritisme van de achttiende-eeuwse 'gothic novel' blijkt nog van grote invloed geweest te zijn op de twintigste-eeuwse neogotiek van Ralph Adams Cram in de Verenigde Staten, zoals Cameron Mac Donnell verduidelijkte. Verrassend was ook de homoseksuele interpretatie door Matthew M. Reeve van het bekende landgoed Strawberry Hill van Horace Walpole. Een factor van niet te onderschatten betekenis bleek de perceptie van de architect als de meesterlijke bedenker en ontwerper van de totale vormgeving van private en publieke gebouwen, waarbij hij zowel de ruimtelijke inplanting, de functionele indeling, de materiaaltechnische en constructieve uitvoering, de inrichting en de decoratieve uitmontering (architecturale symbolen, interieurdecoratie enz.) bedacht.

De opleving van de neogotiek bleek niet denkbaar zonder een grondige kennis van de middeleeuwse gotiek. Niet alleen via studies (monografieën, tijdschriften, studiegenootschappen), maar ook door het bestuderen van middeleeuwse artefacten verwierven architecten en kunstambachtslieden de nodige inzichten. Collecties van architecturale artefacten, middeleeuwse objecten, plaasters van referentiewerken, tekeningen of de eerste fotografische afdrucken in bijvoorbeeld modellenboeken droegen daartoe bij. Erg verhelderend was de lezing waarin de stichting van het Architectural Museum in Londen in 1851 door toedoen van G.G. Scott met de steun van een prominent lid van de Ecclesiologist Society, met name T. Beresford Hope, werd vergeleken met de uitgestelde oprichting van het Musée de la Sculpture comparée - een idee van E.E. Viollet-le-Duc - in 1879 te Parijs. De studie van de artefacten leidde tot verhitte discussies in ontwerpersland tussen voorstanders van de gotiek als een logische architectuurtaal en adepten van een zogenaamd 'progressief eclecticisme'. Een ander voorbeeld van het wereldwijd tot stand komen van modellencollecties was het systematisch aankopen van middeleeuwse glasramen door het Londen- se South Kensington Museum (thans Victoria & Albert Museum) of het Gardner Museum in Boston, voorbeelden

die leidden tot een hausse van neomiddeleeuwse gebrandschilderde ramen in bijvoorbeeld de Verenigde Staten. Heel die beweging leidde tot het geleidelijk insluipen van de puginiaanse neogotiek in tal van grafmonumenten over alle christelijke denominaties heen, tot in de protestantse kerkenbouw, een gegeven dat overtuigend werd bewezen voor Schotland.

In een aantal lezingen werd ingegaan op de relatie tussen de enorme technologische ontwikkelingen die de negentiende eeuw kenmerkten en de neogotiek. Belichtte het bovengenoemde Leuvense colloquium al het fenomeen

'Bethunes Museum' in de Gentse Sint-Lucasschool met een collectie afgietsels van modellen uit de bloeitijd van de middeleeuwen, ca. 1900.

van de 'ingenieuze neogotiek' of de zgn. 'ingenieursneogotiek' met de kenmerkende harmonische integratie van moderne materialen en technieken (bijvoorbeeld gietijzeren kolommen en smeedijzeren gebinten), dan werd in Canterbury ingegaan op de problematiek van de integratie van moderne comforttechnieken (verluchting en verwarming) in neogotische gebouwen. Een schitterend voorbeeld dat verdere exploratie verdient, is het Londense parlamentsgebouw, dat na de historische brand van 1834 tussen 1839 en 1852 (afwerking tot ca. 1860) door Charles Barry en A.W.N. Pugin in een neogotische vormgeving werd opgebouwd. Weinigen weten bijvoorbeeld dat de befaamde torens (Victoria Tower, Clock Tower met Big Ben) fungeren als kanalen voor het aanzuigen van frisse lucht en het uitstoten van - letterlijk - onfrisse luchtjes.

NEOGOTIEK WERELDWIJD

Misschien zat de oude geest van het British Empire er nog voor iets tussen, maar meer dan in 1997 belichtte het colloquium in Canterbury de internationale opmars van de neogotiek en dan bij uitstek de puginiaanse neogotiek. Van Canada over de Verenigde Staten tot Australië en Nieuw-Zeeland werden de concepten en modellen van Pugin in de praktijk omgezet. De meeste lezingen gingen daarbij in op de kerkenbouw (rooms-katholiek, anglicaans, andere protestantse denominaties), al kwamen bijvoorbeeld ook de neogotische huizenbouw en/of publieke gebouwen in de verhalen aan bod. De meeste referaten gingen niet diep of slechts zijdelings in op de achtergronden van de toch wel merkwaardige verspreiding van het puginiaanse Engelse model. Wel kwam de rol van individuele bisschoppen en architecten als 'Gothic Revival agents', verspreiders van een bepaalde 'Britishness' en anglicaanse identiteit in enkele lezingen aan bod. Ook de verspreiding van de bovenvermelde modelboeken, fotografische reproducties of tijdschriften van architectuurverenigingen of actiegenootschappen voor de promotie van de ware kerkelijke kunst werd in enkele lezingen geciteerd. Gelukkig werden verder te exploreren pistes aangeraakt, zoals de relatie met de inplanting van de Church of England in het British Empire, de protestantse en rooms-katholieke missionering of de interactie met de aanleg van spoorwegen (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten of Canada). Spoorwegmaatschappijen bouwden in eerste instantie kerken voor de arbeiders die betrokken waren bij de aanleg van de spoorwegen en later - naast de spoorlijnen - voor de zich ontwikkelende nederzettingen.

Thomas Coomans daarentegen demonstreerde in een inhoudelijk rijk gestoffeerd en geïllustreerd betoog wel hoe de pugiaanse neogotiek enerzijds door de ultramontanen in België en Noord-Frankrijk werd geïntroduceerd en vervolgens door de daartoe in het leven geroepen Sint-Lucasscholen (°1862) ook werd geïnstitutionaliseerd en anderzijds hoe die Sint-Lucasneogotiek na 1900 zowel in Mongolië en China als in Belgisch Congo werd verspreid. Voor het aangenaam verraste gehoor vertelde Coomans

De kerk van Xuanhuafu (Hebei, China), ontworpen door de scheutist Alfons De Moerloose.

hoe - weliswaar bescheidener - 'kopieën' van de abdijkerk van Maredsous of de basiliek van Oostakker in Mongolië of China verschenen. Uit de verwonderde reacties bleek eens te meer welke unieke plaats de Sint-Lucasscholen als - oorspronkelijk exclusieve - opleidingsinstituten voor neogotische architecten en kunstambachtslieden in de westerse wereld bekleedden. In de context van dit Pugin-colloquium werd nogmaals duidelijk hoe uitzonderlijk de Belgische, katholieke neogotische beweging was, bijzonder goed georganiseerd en met een opvallend coherente productie van hoge kwaliteit gedurende meer dan een halve eeuw.

EN PUGIN?

Een hoogtepunt vormde ook de lezing van Margaret Belcher, samen met Alexandra Wedgwood een van de leading ladies van het Puginonderzoek in Groot-Brittannië. Op verfijnde en humoristische wijze ging ze aan de hand van haar net verschenen vierde deel van de brieveneditie van Pugin (1849-1850, Oxford University Press, 2012)

in op diens architecturale en kunsthistorische visies en zijn karakter. Toch opvallend hoe de streng-katholieke Pugin bijzonder ironisch zijn opdrachtgevers of medewerkers van antwoord kon dienen als hij niet met hun wensen instemde. Aan de hand van raak gekozen citaten illustreerde Margaret Belcher de vaak eenzame strijd die hij voor zijn principes aanging met Britse clerici of edellieden, het gevecht om hoogstaande artisanale producties van edelsmeedwerk, brandglasramen of textiel te kunnen brengen, maar toch ook hoe economische motieven en bekommernissen (de leefbaarheid van ateliers, het familiaal inkomen) meespeelden. Mogelijk schuilt in dat laatste item een thema voor een volgend groot neogotiekcongres, namelijk de sociaaleconomische achtergronden en financiële betekenis van het fenomeen neogotiek.

Na selectie en peer reviewing wordt i.s.m. KADOC-KU Leuven een selectie van de referaten door de initiatiefnemers gepubliceerd.

Missie en film

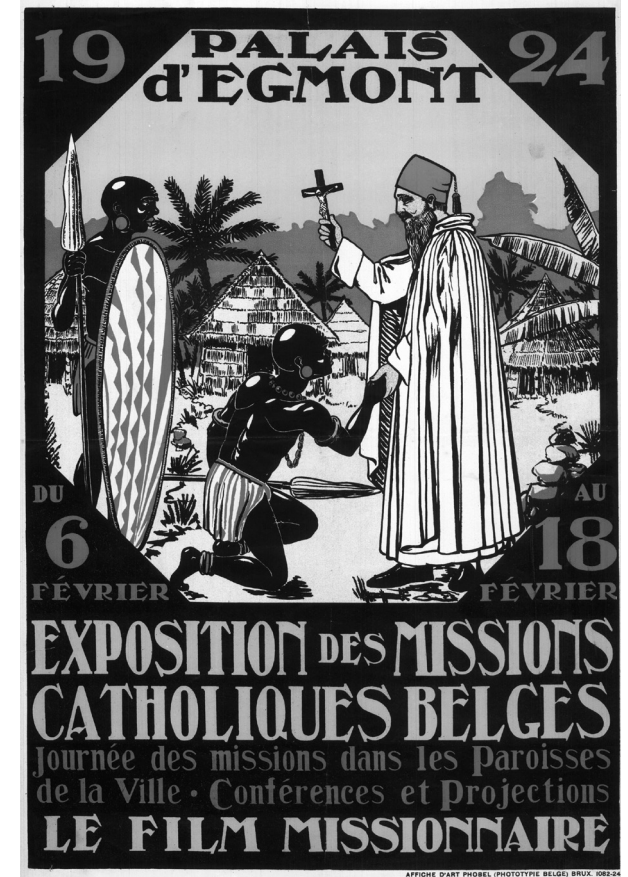
Twee colloquia

FILM ALS BRON ... VAN VOORoorDELEN

Belgische historici onderzochten er samen met collega's uit Congo, Rwanda en Burundi films die, vooral in de jaren 1950, werden opgenomen en/of getoond in de voormalige Belgische kolonie en mandaatgebieden. Het betrof zowel films gemaakt in opdracht van de overheid en de grote economische sectoren, als missiefilms. Deelnemers aan het colloquium waren vooral toekomstige Burundese historici, die met een enige verbazing en vele vragen luisterden en keken. Uit hun interventies bleek een opvallend gebrek aan kennis van de koloniale geschiedenis van hun land en van de Belgische geschiedenis, zodat ze moeite hadden om de films in hun context te plaatsen.

De discussies die op de verschillende lezingen en als afsluiting van het colloquium volgden, leerden dat die contextualisering essentieel is voor een correcte analyse van de koloniale en missiefilm. Ook werd telkens onderstreept dat de film slechts een van de vele bronnen is waarover de historicus beschikt, maar een die wel een eigen aanpak vergt. Zeker nu de films - onder meer via dit project - digitaal beschikbaar en dus makkelijk toegankelijk zijn, vormen ze een goudmijn voor de historicus, mits hij ze op een gepaste wijze benadert. Hij moet, bij wijze van spreken, meer zien dan er op het scherm te zien is. Hij moet zich bijvoorbeeld realiseren dat een 'eenvoudige' natuurfilm bij nader inzien misschien wil aantonen dat de komst van de blanken een zegen was: zij lieten zich niet overheersen door de natuur, maar beheersten die dankzij hun cultuur, die gelijkstond met moderniteit.

De oververtegenwoordiging van bepaalde volkeren (zoals de pygmeeën) en van dans in de koloniale films bevestigde opnieuw dat die veelal clichés bevatten die de historicus moet leren doorprikken. Dans - zelfs aanwezig in industriële propagandafilms - was bijvoorbeeld een vorm van 'negatieve authenticiteit'. Zoals de naaktheid bij sommige volkeren, werd ook de dans lange tijd beschouwd als een teken van primitiviteit. Die clichés, die lang overeind bleven, zeggen meer over de blanken en hun mentaliteit, over de verschillende manieren van kijken, over 'regards croisés'.

Affiche van de missietentoonstelling in Brussel in 1924.

In recente tv-programma's over missionarissen werd hun verhaal geïllustreerd met foto's en films uit de KADOC-collectie en wisselden hun getuigenissen af met fragmenten uit historische missiefilms. Die rijke missiefilmcollectie van KADOC kwam ook aan bod op twee colloquia. In Bujumbura (Burundi) belichtten we de geschiedenis van het fenomeen 'missiefilm'; in Montpellier (Frankrijk) stonden we stil bij de valorisatie ervan.

In Bujumbura vond op 10, 11 en 12 april 2012 het afsluiten van het colloquium plaats van het interuniversitaire speerpuntproject 'Mémoire filmée de la période coloniale: sauvegarde et digitalisation des archives filmées; mise en place d'un réseau inter-universitaire sur la mémoire de l'Afrique centrale', betoelaagd door de Commission Universitaire pour le Développement (CUD) van de Conseil Interuniversitaire de la Communauté française de Belgique (CIUF) en met aanvullende financiering van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Naast KADOC participeerden de Université de Kinshasa, de Université du Rwanda, de Université du Burundi, de ULB, de KU Leuven, de Facultés Universitaires Saint-Louis (FUSL), het Afrikamuseum in Tervuren en Cinematek in Brussel. Dankzij het project kon in 2009-2010 een omvangrijke selectie koloniale en missionaire films worden gedigitaliseerd. In 2011 werden enkele onderzoeksbijeenkomsten gehouden en het geheel werd in april 2012 in Bujumbura bekroond met het colloquium 'Afrique belge: entre mémoire et histoire de l'expérience coloniale. Regards croisés sur le patrimoine filmique'.

Beeld uit de film *Tokende* (1958).

Het gebruik van dergelijke films in bijvoorbeeld historische documentaires moet dan ook met de nodige omzichtigheid gebeuren.

De missiefilm, waarvan de geschiedenis teruggaat tot het begin van de jaren 1920, kwam in verschillende uiteenzettingen aan bod. Opnieuw werd stilgestaan bij *Tokende*, dé missiefilm bij uitstek. Deze documentaire van Gerard De Boe over de Belgische missies in Congo werd gedraaid naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel. Hij werd, zoals het hoort, geconfronteerd met andere bronnen, zoals de briefwisseling van de regisseur. Ook priester Cornil was van de partij. Hij maakte vooral films in opdracht van de overheid, onder meer over de gevaren van de stad (*Jeunes filles d'aujourd'hui*, 1959). Ten slotte kon ook niet worden voorbijgegaan aan de reeks Matama-

ta en Pilipili, de Laurel en Hardy van Congo, moralistische films met een komische toets van de scheutist Albert Van Haelst, die alle op KADOC worden bewaard. Die films uit het midden van de jaren 1950, die zelfs in gevangenissen werden getoond, droegen bij tot de populariteit van het filmmedium in de voormalige Belgische kolonies en zijn er nog steeds bekend.

FILM ALS LOKAAS

Montpellier was van 28 augustus tot 1 september 2012 het toneel van het 33ste colloquium van CREDIC (Centre de Recherche et d'Echanges sur la Diffusion et l'Inculturation du Christianisme). Het onderwerp was 'Mission et Cinéma: films missionnaires et missionnaires dans le cinéma'. Voor een publiek van Europese en Afrikaanse historici en

oud-missionarissen passeerden gedurende vier dagen alle aspecten de revue: film en religie, de missionaris in de film, film als evangelisatie- en propagandamedium. Hier volgen enkele impressies.

Missiefilms, en films met religieuze thema's in het algemeen, werden lange tijd niet voor vol aangezien. In de filmers heerste er een grote stilte over die productie. Ook in het OCIC, de internationale katholieke filmorganisatie (nu Signis), werd neergekeken op de missiefilm: film was kunst, geen missie of propaganda, terwijl voor de missionarissen film vaak enkel een 'lokaas' was om christelijke waarden mee te geven. Aan filmvorming werd haast niet gedaan. Dat sloot niet uit dat de volkeren bij wie de missionarissen actief waren, dankzij de missiefilms de smaak voor het filmmedium te pakken kregen, met onverwachte effecten tot gevolg: ze wilden meer zien dan missiefilms ...

Meerdere lezingen focusten op één enkele film, die telkens grondig werd geanalyseerd zonder de context te vergeeten. Dat leverde boeiende interventies op. We verwijzen onder meer naar *Lux in tenebris* en *Le Dahomey chrétien*, twee films die ook in België werden vertoond. De film over de Franse kolonie Dahomey (nu Benin) werd in 1930-1931 gemaakt door de Witte Pater Aupiais en was bestemd voor een groot publiek. De film toont de grote katholieke ceremonies, soms in scène gezet, dat in tegenstelling tot *Le Dahomey religieux*, een meer etnografische film met authentieke registraties, waarmee dezelfde regisseur een meer intellectueel publiek wilde aanspreken. *Lux in tenebris* (1956) was een film van de Franse oblaat en antropoloog Guy Mary-Rousselière over de Netsilik Inuit, waar de Vlaamse missionaris Franz Van de Velde werkte. Enerzijds is de film een document met etnografisch belang, anderzijds blijft hij een propaganda-film, al was het maar omdat niet alles - bijvoorbeeld de aanwezigheid van de anglicaanse kerk - wordt gezegd.

DE 'VALORISATIE' VAN DE MISSIEFILM

Zelf stonden we stil bij de missiefilms van KADOC. Het gaat om enkele honderden titels, waaronder de collectie van de Witte Paters, die in de Vlaamse topstukkenlijst

Filmprojectie door een missionaris van Scheut in China, ca. 1920.

is opgenomen. We schetsten drie grote momenten waarop er intens gebruik van werd gemaakt. In 1985 was het een eeuw geleden dat l'Etat Libre du Congo, met de Belgische koning Leopold II als soeverein vorst, werd erkend; dat was de start van de Belgische kolonisatie van Congo. De Belgische Radio- en Televisieomroep maakte toen een tiendelige documentaire reeks over de geschiedenis van Belgisch Congo. Een van de afleveringen behandelde de missies. Daarvoor maakten de programmamakers gebruik van de films van de scheutisten - via KADOC - en van de Witte Paters. Andere collecties waren in die beginjaren van KADOC nog niet bekend. Wat opvalt bij een hernieuwde visie is dat de films bijna louter als 'behangpapier' werden gebruikt, als een vage achtergrond waartegen een tekst werd voorgelezen; een relatie tussen beeld en tekst is haast

onbestaande of er werd alleszins nauwelijks een inspanning gedaan om die relatie te leggen.

De genocide in Rwanda in 1994 bracht ook heel wat cineasten, ook uit het buitenland, naar KADOC. Zij wilden via de geschiedenis van Rwanda de gruwelijke gebeurtenissen trachten te verklaren. Daarvoor waren de films van de Witte Paters, naar wie zelfs met een beschuldigende vinger werd gewezen, goed te gebruiken. De films zijn niet alleen documentair - de mooie plaatjes! - interessant, maar ook inhoudelijk leren ze veel over de blanke visie op de verhoudingen van de verschillende bevolkingsgroepen in Rwanda.

Ten slotte werden in de jaren 2008-2010-2012 diverse verjaardagen gevierd, die ook hun vertaling kregen in film-documentaires. In 2008 was het 100 jaar geleden dat l'Etat

Libre du Congo werd overgenomen door België en Congo een echte kolonie werd; in 2010 was het de 125ste verjaardag van de oprichting van die Etat Libre en vooral de 50ste verjaardag van de onafhankelijkheid van Congo; in 2012 werd de 50ste verjaardag van de onafhankelijkheid van Rwanda en Burundi herdacht.

Zowel in Bujumbura als in Montpellier werd regelmatig verwezen naar de KADOC-missiefilmcollectie en missie-documentatie in het algemeen. De rijkdom en het belang ervan werden herhaaldelijk onderstreept. Een van de onderzoekers werd haast lyrisch: "Le KADOC, on y peut passer sa vie". Dankzij nieuwe ontsluitingssytemen als Lias en Digtol moet de toegankelijkheid, onder meer voor de zogenaamde 'source communities', nog verbeteren. Maar dat is niet voldoende. Een diepgaande analyse, film per film, moet uiteindelijk leiden tot een grondige synthese van 'de missiefilm in België'.

Liturgie als muze

Kerkelijke architectuur en materiële cultuur

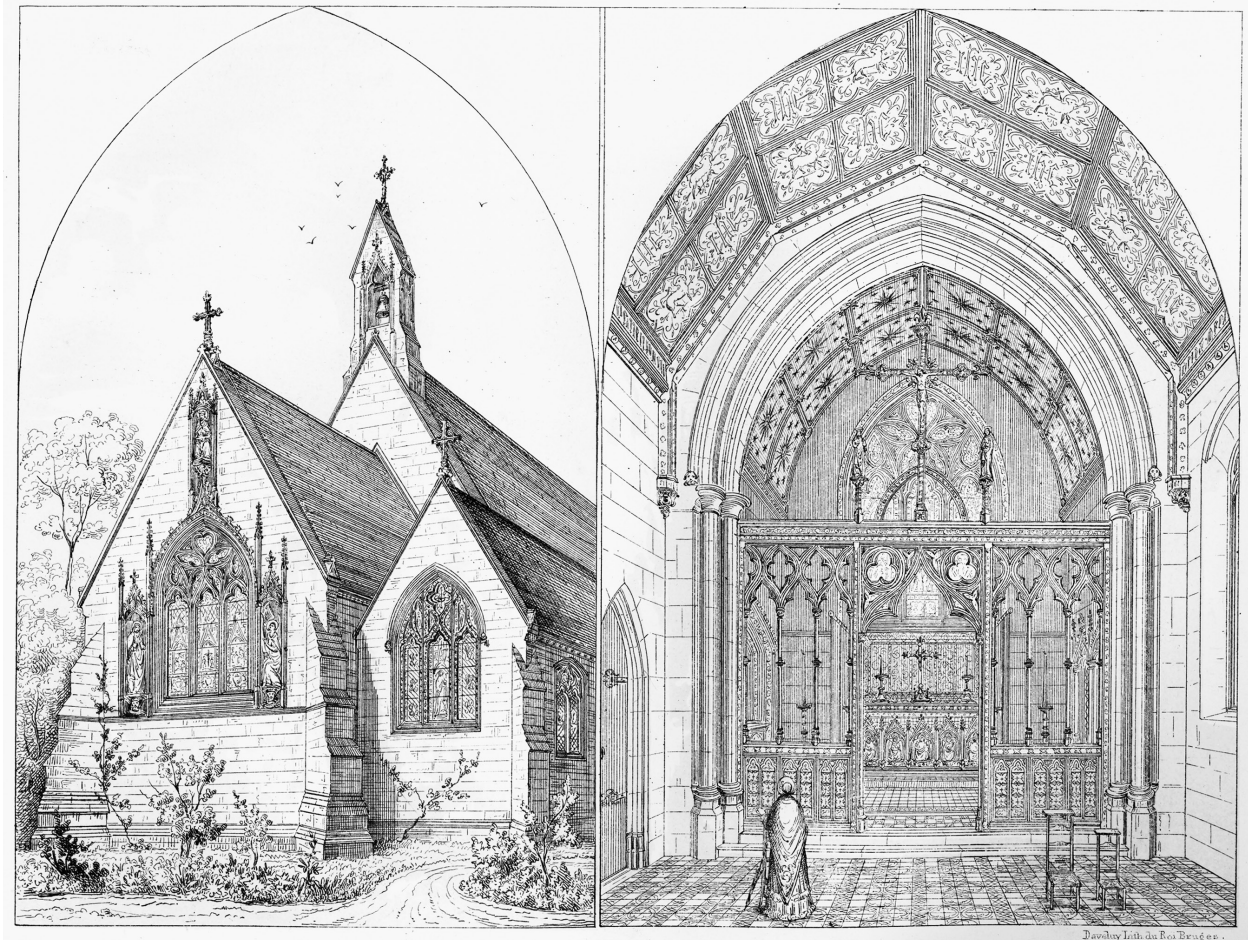
KRISTIEN SUENENS & JAN DE MAEYER

Het lijkt wel paradoxaal. Naarmate de secularisering in West-Europa om zich heen grijpt, door vergrijzing en teruglopend ledenaantal steeds meer kloosters worden gesloten en de vraag naar de toekomst van parochiekerken zich scherper stelt, neemt de belangstelling voor kerkelijke architectuur en de materiële cultuur van de religieuze instituten sterk toe. Daarvan getuigden het afgelopen jaar diverse onderzoeksbijeenkomsten in binnen- en buitenland, waaraan KADOC participeerde.

In het symposium 'Modern Catholic Space, an Architecture and Architectural History Conference' (Londen, 9-10 december 2011) en in de door de Victorian Society ingerichte studiedag 'Revisiting the Cloister. Monasteries and Convents in Nineteenth-Century Britain' (Londen, 6 oktober 2012) werd de interactie tussen het charisma van de instituten en hun architectuur in een Brits en Europees perspectief bestudeerd. Het colloquium 'Liturgy as Muse' (Leuven, 8-10 november 2012), georganiseerd door KADOC-KU Leuven en Relins-Europe - het internationale onderzoeksforum voor de geschiedenis van de religieuze instituten in de negentiende en twintigste eeuw, focuste uitdrukkelijk op de impact van de religieuze instituten op de vernieuwing van de religieuze kunst, liturgie en architectuur. Op dat laatste colloquium gaan we hier nader in.

DE LITURGISCHE BEWEGING

De besluiten van Vaticanum II staan in het collectieve geheugen geboekstaafd als het startpunt van een ingrijpende vernieuwing in de geest en de structuren van de katholieke kerk en eredienst. Vaak wordt echter voorbijge-

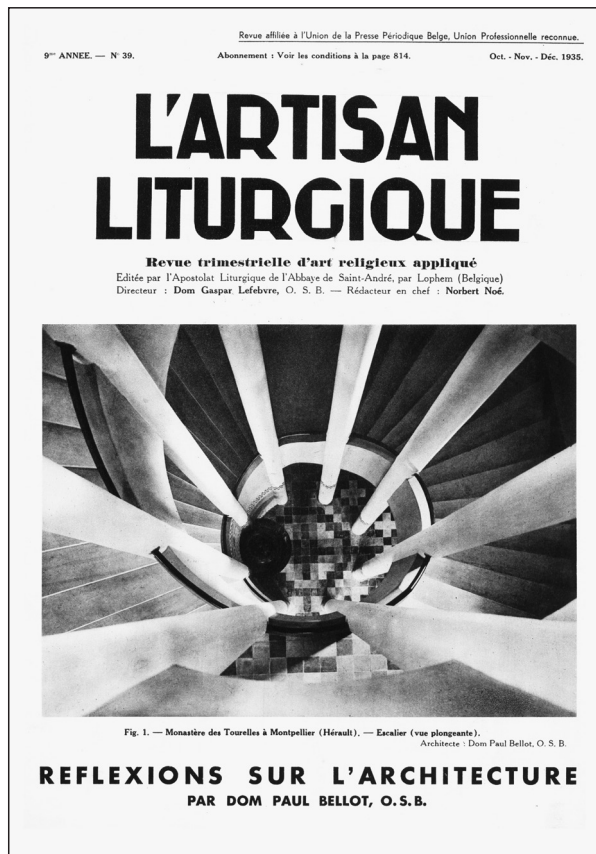

Kapel van een landhuis. Prent uit Les vrais principes de l'architecture ogivale ou chrétienne van A.W.N. Pugin, uitgegeven door Thomas King in Brugge in 1850.

gaan aan het feit dat de eerste aanzetten tot die hervormingen teruggaan tot de eerste helft van de twintigste eeuw en - vanuit een bepaald perspectief - zelfs tot een aantal negentiende-eeuwse ontwikkelingen.

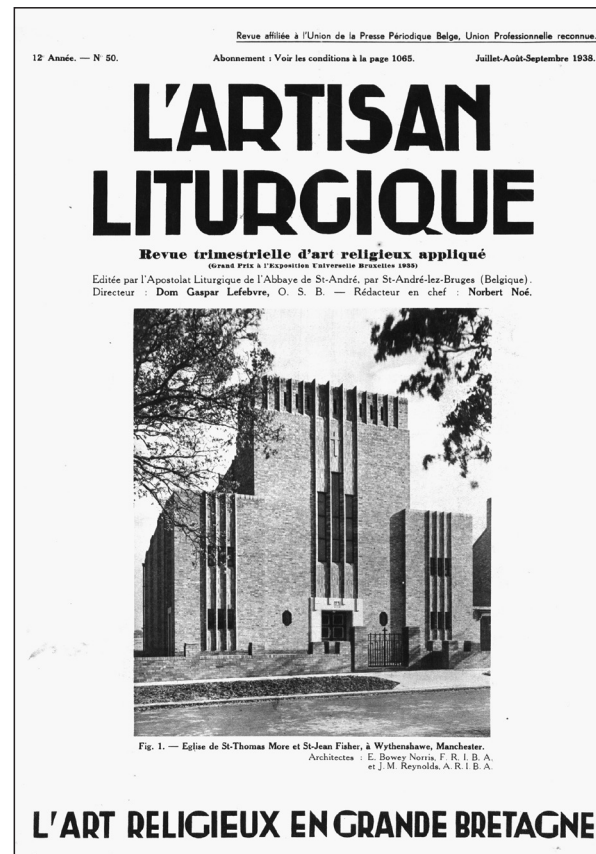
Op het vlak van de liturgie en haar relatie tot kerkelijke kunst en materiële cultuur is dat niet anders. De kiemen van de Liturgische Beweging, die in het eerste decennium van de twintigste eeuw ten volle tot bloei kwam, lagen in de

(her)opgerichte negentiende-eeuwse benedictijnenabdijen. Vanuit een vernieuwde belangstelling voor de (monastieke) liturgie groeide een internationale beweging die de nadruk legde op een in eer herstelde, maar toegankelijke en volksgerichte eredienst. In de geest daarvan kwam het ook tot vernieuwingen op het vlak van religieuze kunst, muziek en architectuur.

Covers van L'Artisan liturgique, 1935 en 1938.

Religieuze instituten speelden daarin een zeer belangrijke rol. Dat werd op het Leuvense colloquium herhaaldelijk bevestigd. Hun impact op liturgische, artistieke en architecturale vernieuwingen was in belangrijke mate gekoppeld aan de heropleving van het kerkelijke leven en het kloosterwezen in de negentiende en twintigste eeuw en aan het proces van identiteitsvorming dat daarmee verbonden was. Timothy Brittain-Catlin (University of Kent, School of Architecture) toonde dat aan vanuit de context van het negentiende-eeuwse Engelse katholicisme. De vorming van een nieuwe Engelse katholieke cultuur - voor het eerst sinds de zestiende eeuw - vond een treffende expressie in de neogotische architectuur van kerkgebouwen, kloosters

en abdijen. Architect A.W.N. Pugin (1812-1852), die zijn ideeën onder meer via de opiniemakende *Dublin Review* kon verspreiden, was er de meest prominente vertegenwoordiger van.

Ook Jan De Maeyer (KADOC-KU Leuven) benadrukte het belang van het neogotisch, middeleeuws paradigma voor de katholieke identiteitsvorming in Groot-Brittannië en op het continent. Tevens legde hij de link tussen de belangstelling van neogotische kunstenaars en architecten voor de - in hun ogen vooral symbolische en emotionele - waarde van de liturgie enerzijds en het liturgisch 'ontwaken' van de nieuwe negentiende-eeuwse benedictijnenabdijen, in

het bijzonder de Franse abdij van Solesmes, anderzijds. De monniken van Solesmes herontdekten de liturgie in haar monastieke essentie, sterk gekoppeld aan de restauratie van hun eigen orde in de postrevolutionaire periode. Abdijen als Keizersberg in Leuven en Zevenkerken in Brugge volgden in dat spoor en bereidden de weg voor liturgische en artistieke vernieuwing na 1900 en bij uitstek in het interbellum. De Maeyer schetste daarbij de betekenis van spilfiguren als dom Lambert Beauduin (1873-1960) en de architect dom Paul Bellot (1876-1944), maar ook van tijdschriften als *L'Artisan liturgique* (1927-1940), *L'Artisan et les arts liturgiques* (1946-1949 en later *L'Art d'Eglise. Revue des arts religieux et liturgiques* (1950-1980)). Andere religieuze instituten kwamen evengoed tot een hernieuwde belangstelling voor liturgie in het kader van hun eigen ontwikkelingsproces. Brian Heffernan (Ruusbroecinstituut Universiteit Antwerpen/Augustijns Instituut Eindhoven) toonde dat aan voor de Nederlandse augustijnen. Liturgische vernieuwing speelde een belangrijke rol in de vorming van een specifieke augustijnse identiteit en vertaalde zich ook in moderne kloosterkerken, kerkinterieurs, liturgisch textiel en liturgische objecten. Het leverde de augustijnen een reputatie op als pleitbezorgers van een progressief Nederlands katholicisme.

"INNOVER SELON LA TRADITION"

De zoektocht naar een nieuwe identiteit via liturgische, artistieke en materiële vernieuwing creëerde echter ook spanningen tussen traditie en moderniteit en de deels daaraan gekoppelde tegenstellingen tussen rationalisme en sentimentalisme. Rajesh Heynickx (Universiteit Antwerpen, LUCA) lichtte die verschillen toe vanuit een kunstfilosofisch perspectief, met name de tegenstellingen tussen het rationele en programmatische neothomisme en de meer intuïtieve, ervaringsgerichte fenomenologie. Zoals Heynickx in zijn bijdrage suggereerde, toonden Isabelle Saint-Martin (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Parijs), Joachim Schmiedl (Philosophisch-Theologische Hochschule Vallendar) en Michel Remery (Universiteit Tilburg) aan dat die tegenstellingen door sommige (liturgische) theologen en kunstenaars met nuance werden geïnterpreteerd. Saint-Martin behandelde de opvattin-

gen van de Duitse theoloog Romano Guardini (1885-1968) over de manier waarop kerkelijke kunst en architectuur de liturgie beter ten volle tot haar recht konden laten komen. Ze besteedde ook aandacht aan de interpretatie van zijn ideeën door de progressieve dominicaanse redacteurs van het belangrijke Franse artistieke tijdschrift *L'Art Sacré*. Schmiedl bracht de theologie van de Duitse pater Joseph Kentenich (1885-1968), stichter van de liturgische Schoenstatt-beweging, naar voren. Remery focuste dan weer op het werk en de achterliggende theorieën van de Nederlandse benedictijn Hans van der Laan (1904-1991). Dom van der Laan streefde in zijn architecturaal en toegepast artistiek werk naar een synthese van de benedictijnse en vroeg-christelijke (liturgische) tradities enerzijds en de twintigste-eeuwse vernieuwingen anderzijds.

Abdij Roosenberg in Waasmunster, ontworpen door dom Hans van der Laan, 1975.

Uit de bijdrage van Richard Irvine (University of Cambridge) bleek dat ook de Engelse benedictijnen worstelden met de spanning tussen traditie en vernieuwing. Geïnspireerd door de Liturgische Beweging werden in Downside Abbey in de decennia voorafgaand aan het concilie belangrijke vernieuwingen doorgevoerd inzake het officiegebed, de kerkmuziek en de inrichting van de kloosterkerk. Die ideeën werden ook naar de bredere katholieke gemeenschap uitgedragen. Toch was er binnen en buiten de abdijgemeenschap geen consensus over die vernieuwingen, die in de ogen van sommigen in strijd waren met de benedictijnse liturgische traditie. Ook katholieke lekenintellectuelen die zich mengden in het debat over de vernieuwing van liturgie, religieuze kunst en kerkelijke materiële cultuur, werden geconfronteerd met gelijkaardige controversen. Claire Toupin-Guyot (Institut d'Etudes Politique de Rennes)

schetste de casus van de Franse katholieke intellectuelen die in het kader van de vernieuwingen gepropageerd door *L'Art Sacré* nadachten over de (on)verenigbaarheid van kerk en moderne kunst.

VERNIEUWING EN GENDER

Andrea Meissner (Universität Augsburg) voegde daaraan een extra dimensie toe door de vernieuwingen van de Liturgische Beweging te bekijken vanuit een genderperspectief. Ze argumenteerde dat de steun van bepaalde benedictijnenabdijen, zoals de Duitse abdijen van Maria Laach en Beuron, aan de vernieuwing van de liturgie en kunst ook kaderde binnen een poging tot masculinisering van de religie. De passionele en sterk op nederigheid en adoratie gerichte religiebeleving van de negentiende eeuw was in de ogen van sommigen te veel een vrouwenzaak geworden. Een volksgerichte liturgie, met bijbehorende 'gedesentimentaliseerde' kunstuitingen en materiële cultuur, moest de banden tussen de kerk en de mannelijke bevolking opnieuw aanhalen.

Toch hadden ook vrouwelijke religieuzen hun aandeel in de vernieuwing van kerkelijke kunst en materiële cultuur in de twintigste eeuw. Kate Jordan (Barlett School of Architecture, University College London) bracht het voorbeeld van de Italiaanse zusters Paulinen. Zij startten - op initiatief van hun stichter Giacomo Alberione (1884-1971) - met een liturgisch apostolaat, waartoe ook de vervaardiging van religieuze kunst en kerkelijke architectuur werd gerekend. Rebecca Berru Davis (Franciscan School of Theology California) besteedde aandacht aan de Amerikaanse dominicanes Helene O'Connor (1909-1992), die aan de Siena universiteit in Michigan de leiding had van een artistiek atelier. Ze liet zich in haar werk ook leiden door de principes van de Liturgische Beweging. Naar aanleiding van die casussen werden vragen gesteld over de mogelijkheid tot autonomie en eigen creativiteit van die religieuze vrouwen en de appreciatie voor hun werk in de context van de kerkelijke vernieuwingsbeweging.

Hoewel ook de netwerken van de religieuzen en de religieuze instituten nog aan een meer diepgaande studie

De Maria Boodschapkapel in Heverlee, ca. 1935.

moeten worden onderworpen, werd toch duidelijk dat ze spilfiguren waren in de verspreiding en interactie van het ideeëngoed van de Liturgische Beweging en de daaraan gekoppelde artistieke en materiële vernieuwingen. In de negentiende eeuw kreeg de prille Liturgische Beweging in Solesmes al snel navolging in de Duitse benedictijnenabdijen aan de overkant van de Rijn. Vanessa Grossman (Princeton University) belichtte een nieuw aspect van die Frans-Duitse interactie. Ze analyseerde de belangstelling die de dominicanen van *L'Art Sacré* in de jaren 1950 toonden voor de Duitse naoorlogse, vernieuwende kerkenbouw, die gedeeltelijk door de oorspronkelijke benedictijnse ideeën was geïnspireerd.

Zowel de periodieken van de Franse dominicanen als de toonaangevende artistieke tijdschriften van Duitse en Belgische benedictijnenabdijen beïnvloedden dan weer de Spaanse dominicanen. Eduardo Delgado Orusco en Elena Garcia Crespo (Universidad Politécnica de Madrid) illustreerden hun pioniersrol in de vernieuwing van de Spaanse kerkelijke kunst en architectuur. Zsuzsanna Böröcz (Universiteit Amsterdam/Artesis Hogeschool Antwerpen) toonde op haar beurt aan dat de nieuwe artistieke idealen, die onder meer door Maria Laach en Beuron werden verspreid, kerkelijke kunst opnieuw aantrekkelijk maakten voor een grote groep van niet-religieuze kunstenaars. Ze deed dat aan de hand van een netwerkanalyse van het inter-

nationaal gerenommeerde Brusselse glazeniersatelier van Florent-Prosper Colpaert (1886-1940).

EEN GEVLEUGELDE MUZE

Vormde het bezoek o.l.v. Ria Christens (Archief Annuntiaten Heverlee) aan de Maria Boodschapkapel (1930-1932) van de Annuntiaten in Heverlee, een 'gesamtkunstwerk' van architect Flor van Reeth, glazenier Eugene Yoors en edelsmid Rie Haan, een visueel hoogtepunt, dan was het slotdebat een ander hoogtepunt, met een levendige uitwisseling van gedachten, relativerende opmerkingen en nieuwe vragen. Zo werd gewaarschuwd de Liturgische Beweging niet als een 'containerbegrip' te hanteren, terwijl iedereen het er wel over eens was dat de beweging in harmonie met de tijd zowel christocentrisch als sterk eucharistisch te bestempelen viel. Ook werd gepleit voor meer onderzoek naar de inhoudelijke visies van de Liturgische Beweging en het onderscheid met het zgn. liturgisch apostolaat. De deelnemers waren het erover eens dat de grote inhoudelijke vernieuwingsconcepten werden gedragen door een intellectuele en artistieke elite, terwijl het liturgisch apostolaat dan weer raakpunten vertoonde met een zich langzaam moderniserende religieuze volkskunst of massaproductie, waarin vooral vrouwenkloosters actief waren.

De slotdiscussie eindigde met de vaststelling dat in de interactie tussen religieuze instituten, liturgie en vernieuwing van de religieuze kunst een veelvoudig onderscheid moet worden gemaakt: tussen ideeën en hun toepassingsgerichte vertaling (apostolaat), tussen hoogstaande artistieke realisaties en de herleving van de kunstambachten in het spoor van de arts-and-craftsbeweging. Gender is daarbij nooit veraf, maar vertoont verschillende snelheden. Liturgie is zeker een inspirerende muze, maar een gevleugelde, niet te vangen in een containerconcept.